

ДИТЯЧИЙ ДОСВІД У ПОБУДОВІ ТРАВМАТИЧНИХ КОГНІЦІЙ СВІДКА ВІЙНИ CHILDREN'S EXPERIENCE IN BUILDING TRAUMATIC COGNITIONS OF A WAR WITNESS

Теоретичне підґрунтя проблеми актуалізує потребу у її вивченні в контексті психологічного альянсу дитячого травматичного досвіду та травматичних когніцій особистості, що є потужним особистісним ресурсом для виживання в умовах воєнного стану. Метою презентованої статті є теоретико-емпірична експлікація взаємозв'язку дитячого досвіду та травматичних когніцій осіб юнацького й раннього дорослого віку як свідків війни.

За результатами теоретичного обґрунтування травматичного досвіду дитинства в психоаналізі та специфіки функціонування когнітивних схем людини під впливом стресогенних факторів зазначено, що формування базових переконань відбувається в ранньому дитинстві в контакті із значущими людьми. Наголошено, що психологічний стрес війни слід розглядати як розузгодження між існуючою ситуацією та наявними когнітивними схемами, які детерміновані дитячим травматичним досвідом. Розроблено й реалізовано програму емпіричного вивчення взаємозв'язку дитячого досвіду та травматичних когніцій осіб юнацького та раннього дорослого віку як свідків війни. Психодіагностичні засоби підібрані відповідно до рівнів когнітивної організації психіки (центральний, проміжний і периферійний). Дослідницька робота проводилася за допомогою панелі онлайн зі студентами вищих навчальних закладів України (Луцьк, Запоріжжя, Кривий Ріг, Чернігів) (n = 292). За результатами емпіричного аналізу в досліджуваних студентів верифіковано такі когнітивні конструкти реагування на травматичну подію у психологічних триадах, як «вторгнення → дитяча травма зрадництва + віра у випадковість життя», «уникнення → дитяча травма покинутості + цінність власного «Я» та «збудливість → дитяча травма несправедливості + контрольованість світу». Отримані емпіричні результати становлять основу для моніторингу психологічного відновлення й посттравматичного зростання в психологічних службах вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: травма, дитяча травма, когнітивна схема, травматичні когніції, свідки війни.

The theoretical basis of the problem actualizes the need to study it in the context of the psychological alliance of children's traumatic experience and traumatic cognitions of the individual, which is a powerful personal resource for survival under martial law. The purpose of the presented article is to theoretically and empirically explicate the relationship between childhood experience and traumatic cognitions of adolescents and early adults as witnesses of war.

As a result of the theoretical substantiation of the traumatic experience of childhood in psychoanalysis and the specifics of the functioning of human cognitive schemes under the influence of stressful factors, it is noted that the formation of basic beliefs occurs in early childhood in contact with significant people. It is emphasized that the psychological stress of war should be considered as a mismatch between the existing situation and the existing cognitive schemas, which are determined by childhood traumatic experiences.

A program of empirical study of the relationship between childhood experience and post-traumatic cognitions of adolescents and early adults as witnesses of war has been developed and implemented. Psychodiagnostic tools are selected in accordance with the levels of cognitive organization of the psyche (central, intermediate and peripheral). The research work was carried out with the help of an on-line panel with students of higher educational institutions of Ukraine (Luts'k, Zaporizhzhia, Kryvyi Rih, Chernihiv) (n=292). As a result of the empirical analysis, the following cognitive constructs of response to a traumatic event in psychological triads were verified in the studied students: "intrusion → childhood trauma of betrayal + belief in the randomness of life", "avoidance → childhood trauma of abandonment + value of one's own "I" and "excitability → childhood trauma of injustice + control of the world". The obtained empirical results form the basis for monitoring psychological recovery and post-traumatic growth in the psychological services of higher educational institutions of Ukraine.

Key words: trauma, childhood trauma, cognitive schema, traumatic cognitions, witnesses of war.

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.32>

Волков К.М.

аспірант кафедри педагогічної та вікової психології

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Постановка проблеми. Військові дії та злочини під час війни спричинюють травмування людей, які стають їх жертвами. А також вони впливають на психіку людей, які не є прямими учасниками воєнних дій, а, спостерігаючи з боку, є їх свідками. Дуже важливим віковим діапазоном у спостереженні воєнних дій є юнацький і ранній дорослий вік, який охоплює переважно студентську вибірку, від якої залежить майбутнє України. Тому вкрай важливим є моніторинг їх психологічного стану в умовах вторинного травматичного стресу. Добре відомим є той факт, що переживання травматичної події опосередковано впливає

на тих, хто почув про такий досвід, і, як наслідок, людина переживає ті самі симптоми, що й людина, яка є безпосереднім учасником травматичної події. У разі вторинного травматичного стресу з'являються такі ж негативні наслідки, як й під час первинного – людину переслідують нав'язливі образи, вона переживає сильне збудження та стурбованість, у неї погіршується пам'ять, знижуються когнітивні здібності, стає складним турбуватися про себе й виконувати побутові дії. Незважаючи на те, що ці негативні наслідки є менш інтенсивними, але вони ж є, і це означає, що людині потрібно вміти з ними справлятися.

У заявленому контексті важливим для нас є психодіагностична фіксація інфантильного травматичного досвіду, який спричинює зміст посттравматичних когніцій людини. Слід за класиками психоаналізу, як-от Дж. Боулбі, Д. Віннікот, М. Кляйн, М. Малер, А. Фройд, З. Фройд та інші, які наголошували на «ранній травматизації», тим самим пояснюючи формування невротичного симптомокомплексу дорослої людини, украй важливим є вивчення дитячого досвіду та його врахування в побудові посттравматичних когніцій молодих людей як свідків війни.

Метою презентованої статті є теоретико-емпірична експлікація взаємозв'язку дитячого досвіду та травматичних когніцій осіб юнацького й раннього дорослого віку як свідків війни.

Аналіз попередніх досліджень. Передусім заявлена проблема торкається розгляду феномену травматичного досвіду дитинства, базові позиції вивчення якого знаходимо в психоаналітичних роботах З. Фрейда через опис фалічної організації дитини, специфіки Едіпова комплексу й комплексу Електри, формування суперєго та особливостей протікання латентного періоду сексуального дозрівання [10]; А. Фройд, яка травматичний досвід дитини пов'язувала із захисними діями «Я» щодо зовнішньої чи внутрішньої небезпеки (регресія, витіснення, формування реакції, ізоляція, анігіляція, проєкція, інтроекція, боротьба «Я» із самим собою, трансформація, сублімація [9]; Дж. Боулбі, автора теорії прихильності, де описаний феномен втрати об'єкту прихильності (матері) дитини, що призводить до переживання сепараційної тривоги у формі протесту, відчаю, відстороненості, що знаходить вияв у довгострокових когнітивних, соціальних та емоційних труднощах [8]; Д. Віннікота, який у своїй перехідній об'єктній концепції наголошує на позитивному змісті відносин у діаді «матір – дитина» («досить добра мати») у формуванні здорової психіки дорослої людини, а також особливостях дитячої агресивності як вродженій деструктивності первісного любовного пориву, що викликає напругу залежності чи то розчарування [23]; М. Кляйн, яка сам факт народження розглядала як травматичний для дитини та весь психічний розвиток виразила в конфігурації її захисних механізмів *Его* у параноїдно-шизоїдній та депресивній позиціях [18]; М. Малер, що у своїй концепції симбіозу та сепарації індивідуалізації наголошує на особливій ролі стосунків із матір'ю у процесі психічного розвитку дитини та виокремлює такі етапи розвитку об'єктних відносин, як аутизм, симбіоз, стадія сепарації-індивідуалізації [20].

Психологічний конструкт посттравматичних когніцій знаходить своє відображення

в такій когнітивно-емоційній структурі, як когнітивна схема, а точніше найчастіше йдеться про порушення її функціонування під впливом стресогенних факторів. Так, А. Бек, який детально описав базові категорії схем (когнітивні, емоційні, мотиваційні, інструментальні, контрольні), зазначає, що обробка інформації базується на базових переконаннях, які втілені у схеми, а порушення нормального функціонування індивіда пов'язані з «когнітивною вразливістю» [6]. У зв'язку із цим є всі підстави вважати, що кожен індивід різною мірою схильний до психічних страждань через переживання страху, депресії, хвороби, війни, міграції тощо. У цьому контексті актуальними є погляди Д. Вайсса, який постулює, що психопатологія базується на патогенних переконаннях, які формуються в ранньому дитинстві за взаємодії з батьками, братами й сестрами, які є для дитини абсолютним авторитетом [22]. Р. Янофф-Бульман констатує, що загалом відчуття безпеки людини базується на таких її трьох переконаннях (добра у світі більше, ніж зла, віра у справедливість світобудови та в цінність себе як людини, достойної того, щоб з нею відбувалося тільки добре). Формування цих базових переконань відбувається в ранньому дитинстві в контакті із значущими людьми [14].

Взявши за основу зазначені напрацювання, спробуємо провести теоретико-емпіричний аналіз зазначеної проблеми на вибірці осіб юнацького і раннього дорослого віку, які є свідками війни і в реальному часі переживають потужні моральні потрясіння, а отже, є когнітивно вразливими.

Результати. Досить цінним напрацюванням для презентованого дослідження є положення про те, що концепт схеми широко використовується в психоаналізі. Зокрема, у теорії прихильності Дж. Боулбі використовує поняття взаємопов'язаних когнітивних схем (репрезентація власного «Я» з точки зору компетентності і прийняття та репрезентація іншого з точки зору його доброзичливості й довіри), які становлять внутрішню робочу модель відносин особистості [8]. Наведено докази щодо взаємозв'язку між ранньою травматизацією в дитинстві й порушеннями функцій уваги, когнітивної гнучкості, цілепокладання, судження, абстракції, планування послідовності рухових дій, придушення імпульсивної або неадекватної поведінки та самоконтролю [12].

Л. Бурбо запропонувала класифікацію ранніх травм людини і зазначає, що для кожної травми характерні певні переживання, які зумовлюють зберігання травматичного досвіду протягом усього життя: *травма відкинутості* (як сумніви в праві на існування, почуття непотрібності, страх, ненависть, пригніченість, самотність, ізоляція, сором, другосортність,

нікчемність) виникає за взаємодії з батьками своєї статі, які відштовхують, відсторонюють, відмовляються, не терплять, і внаслідок цього формується характер втікача; *травма покинутого* (як емоційний голод, безпорадність, сум, страх, самотність, незначимість, зневага, образа) виникає за взаємодії з батьками протилежної статі, які не цікавляться дитиною, і внаслідок цього формується характер залежного; *травма приниженого* (як сором, образа, вина, відраза, нікчемність, ганьба, утиск, приниження, невизнаність, безпорадність, бажання бути гідним) виникає за взаємодії з матір'ю і формує характер мазохиста; *травма зради* (як бажання влади, недовіра, напруженість, страх, гнів, маніпулятивність) виникає за взаємодії з батьками протилежної статі та формує характер контролера; *травма несправедливості* (як ревності, закритість, розчарування, гнів, стрес через недосконалість, провина) виникає за взаємодії з батьками своєї статі та формує ригідний характер [7].

Схожою є типологія травм, запропонована Ст. Джонсоном, де виокремлено травми відкинутості, покинутості, особистісної незначущості, придушення, злиття, суперництва [17]. Дж. Янг, розробляючи поняття «ранніх дезадаптаційних схем», визначає їх як стійкий набір реакцій, ідей, емоцій, що сформувалися в ранньому дитинстві під впливом несприятливих факторів найближчого оточення; це стабільні структури, які впливають на реальне сприйняття світу й управління власною діяльністю; з-поміж виокремлених 18 ранніх дезадаптаційних схем ним згруповано п'ять великих груп (доменів), які пов'язані між собою для задоволення різних основних потреб: «відсутність зв'язку та відторгнення», «порушена автономія і ефективність», «порушення кордонів», «спрямованість на інших», «гіперпильність і стримування» [24].

Варто згадати наукову позицію М. Горовіца, де науковець стверджує, що індивід має велику кількість схем, які стосуються образу «Я» та оточуючих людей. Так схеми, які стосуються образу власного «Я», вміщують способи досягнення людиною задоволення й уникнення розчарування (мотиваційні схеми); позиціонують себе у відносинах зі світом (рольові схеми); вирішують проблему вибору (ціннісні схеми) [13]. Тому, згідно з таким розумінням схем, психологічний стрес війни можна розглядати як розузгодження між існуючою ситуацією та наявними схемами.

На користь наведеної тези можна навести сучасні напрацювання психологів щодо вивчення впливу стресу війни на цивільних осіб, які не беруть участі в бойових діях, через відчуття ізоляції, тривожності, депресивності та почуття безпорадності і цільової невизначеності [3; 4; 5; 19; 21]. Вважаємо, що зазна-

чені психологічні характеристики результатом переживання внутрішніх конфліктів, які в умовах війни дуже часто є результатом переживання станів загрози життю [2; 16] та факторами, які підвищують ймовірність виникнення травматичного невроту [1; 15].

В. Гвідано і Дж. Ліотті у своїй теорії структурної когнітивної психотерапії наголошують, що індивідуальне знання особистості про себе та оточуючий світ має системну будову, тому всі існуючі в індивідуальному потоці свідомості образи, мрії, образи пам'яті, невербалізовані думки й почуття підкоряються ієрархічним закономірностям: вищі рівні цієї ієрархії визначають загальні стратегічні цілі індивіда, а нижчі рівні відповідають за вирішення конкретних проблем [11].

Взявши за основу наведені теоретичні здобутки, ми розробили програму емпіричного вивчення взаємозв'язку дитячого досвіду та посттравматичних когніцій осіб юнацького й раннього дорослого віку як свідків війни. Дослідницька робота проводилася за допомогою панелі онлайн зі студентами вищих навчальних закладів України (Луцьк, Запоріжжя, Кривий Ріг, Чернігів) (n = 292). Під час формування вибіркової сукупності було дотримано вимог до її змістовності й еквівалентності. Виконання вимог критерію змістовності вибірки досягалося шляхом підбору вибірки, що відповідала предмету дослідження. Слідування критерію еквівалентності виражалось в нормальному розподілі емпіричних даних, отриманих з усієї вибірки.

Серед діагностичних методик використовувалися тест «П'ять травм» Л. Бурбо, показники (відкинутість, покинутість, приниження, зрадництво та несправедливість) якого можна віднести до центрального рівня когнітивної організації психіки, що містить неусвідомлювані схеми, які виникають у дитинстві та вміщують узагальнену інформацію про аспекти власного «Я» та оточуючого світу; шкала базових переконань Р. Янова-Бульмана, показники (прихильність світу, доброта людей, справедливість світу, контрольованість світу, випадковість як принцип розподілу реальних подій, цінність власного «Я», ступінь самоконтролю над реальними подіями та ступінь удачі / везіння) якої становлять проміжний рівень когнітивної організації психіки в усвідомлюваних і вербалізованих уявленнях про себе та світ; і шкала оцінки впливу травматичної події М. Горовіца в показниках вторгнення, уникнення та збудливості, що становить периферійний рівень переживань реальних проблем сьогодення людини (у нашому випадку йдеться про «свідка війни»).

Під час обробки результатів використано кореляційний аналіз для встановлення взаємозв'язку між діагностованими показниками

(r-Пірсона). Узагальнену кореляційну плянду наведено на рис. 1.

Фіксація значущих взаємозв'язків між діагностованими показниками показала, що в досліджуваних студентів виявлено позитивний зв'язок між таким показником оцінки впливу травматичної події, як «вторгнення», та показниками прояву травми зрадництва ($r = 0,29, p \leq 0,01$), травми несправедливості ($r = 0,35, p \leq 0,01$) і показниками базового переконання випадковості як принципу розподілу реальних подій ($r = 0,34, p \leq 0,01$), показниками травми зрадництва та переконаннями випадковості як принципу розподілу реальних подій ($r = 0,48, p \leq 0,001$), а також негативний зв'язок між показниками вторгнення і справедливості світу ($r = -0,24, p \leq 0,01$), показниками травми зрадництва й доброти людей ($r = -0,44, p \leq 0,001$) і показниками «травми несправедливості» та «прихильності світу» ($r = -0,38, p \leq 0,001$).

Виявлені взаємозв'язки дають змогу констатувати, що оцінка впливу травматичної події у формовияві вторгнення, а саме йдеться про те, що травматична подія постійно нагадує людині про себе, їй важко зосередитися на чомусь іншому і навіть важко заснути, оскільки травматичні образи домінують. Такі

сильні почуття залежності від травматичної ситуації на периферійному рівні когнітивної організації свідомості пов'язані з неусвідомленими когнітивними схемами з дитинства, як-от «травма зрадництва», яка виникає переважно через втрату довіри до батьків і в дорослому житті проявляється в надмірній вимогливості до себе й інших людей, авторитарності та харизматичності в нав'язуванні своєї волі і правильності; часто така безкомпромісність призводить до поспішних висновків, оскільки потрібно проявляти свою перевагу над іншими; а проміжний рівень когнітивний організації досліджуваних студентів визначається їх базовим переконанням випадковості подій і залежністю від життєвих випадків («життя як лотерея»), що фактично загалом характеризує їх як активно-хаотичні. Також слід додати, що виражена дитяча травма несправедливості в ознаках емоційної холодності й байдужості цих студентів не пов'язується з переконанням прихильності до них світу, тому частіше вони переконані, що у світі більше зла, ніж добра («світ є злим»), і всі люди недружелюбні, злі та неготові прийти на допомогу один одному.

Отже, зафіксована інтеркореляція діагностованих показників становить когнітивний

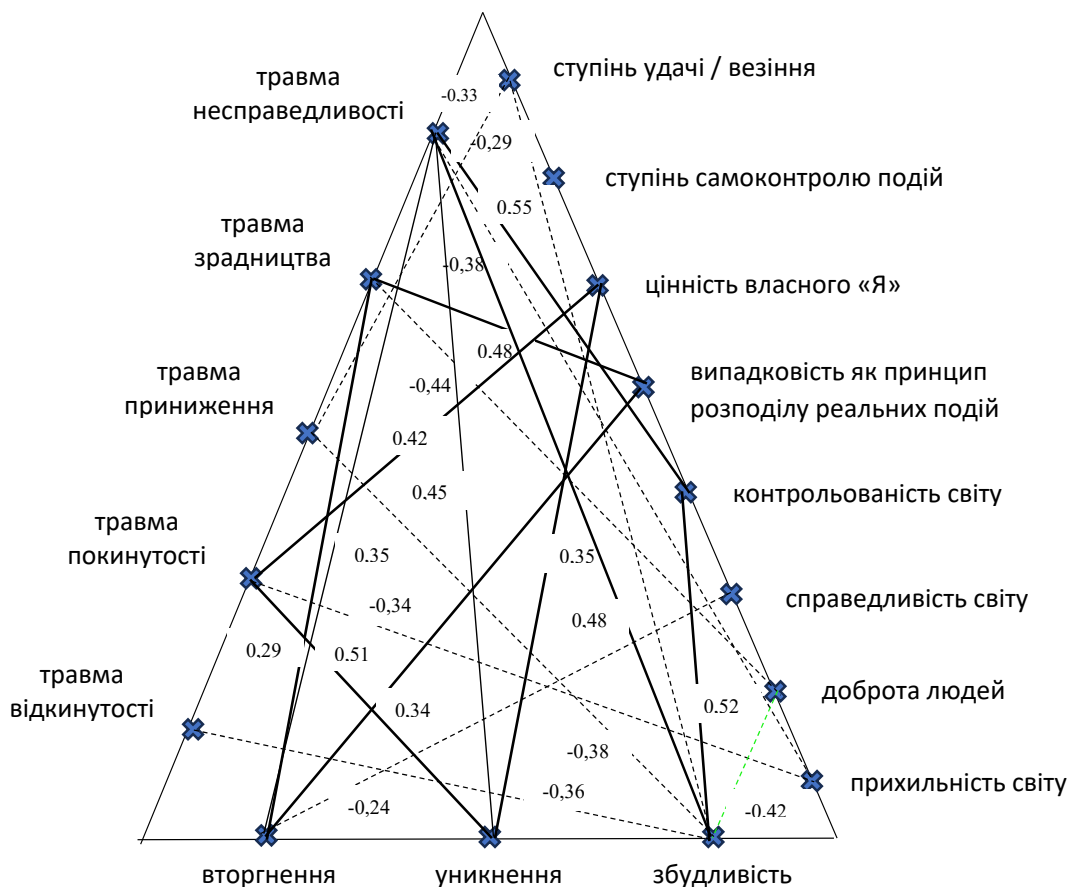

Рис. 1. Схема кореляційних зв'язків між досліджуваними психодіагностичними показниками

конструкт реагування свідка війни на травматичну подію як психологічну тріаду «вторгнення → дитяча травма зрадництва + віра у випадковість життя».

Зафіксовані позитивні кореляційні зв'язки між діагностованими показниками оцінки впливу травматичної події як «уникнення» та показниками прояву травми покинутості ($r = 0,51, p \leq 0,001$), травми несправедливості ($r = 0,45, p \leq 0,001$) та показниками базового переконання цінності власного «Я» ($r = 0,35, p \leq 0,01$), між показниками травми покинутості та показниками базового переконання цінності власного «Я» ($r = 0,42, p \leq 0,001$) і негативний кореляційний зв'язок між показниками травми покинутості та базовим переконанням прихильності світу ($r = -0,34, p \leq 0,01$) демонструють доволі виражений когнітивний конструкт реагування свідка війни на травматичну подію.

Так, оцінка впливу травматичної події у формовияві уникнення визначається вираженими характеристиками блокування неприємної ситуації від заборони самому собі згадувати її та засмучуватися до переконання себе, що це відбувається не зі мною. Закономірним є зв'язок із проміжним рівнем когнітивної організації психіки в переконанні цінності власного «Я», адже людина задоволена тим, якою вона є, думки про себе її надихають, і загалом вона цінує свій внутрішній світ і характер. Центральним орієнтиром у когнітивній організації психіки є виражена дитяча травма покинутості, яка в поведінці дорослого знаходить вияв у вираженій прив'язаності до інших людей, емпатійності й емоційній жертвовності з метою сподобатися оточенню.

Загалом інтеркореляція діагностованих показників становить когнітивний конструкт реагування свідка війни на травматичну подію як психологічну тріаду «уникнення → дитяча травма покинутості + цінність власного «Я».

Щодо аналізу значущих взаємозв'язків між діагностованими показниками оцінки впливу травматичної події як «збудливість», то зафіксовано позитивну кореляцію з показниками травми несправедливості ($r = 0,48, p \leq 0,001$), показниками базового переконання контрольованості світу ($r = 0,52, p \leq 0,001$), що так само знаходить зв'язок із показниками травми несправедливості ($r = 0,55, p \leq 0,001$), тим самим демонструючи стійку психологічну тріаду реагування на травматичну подію. Негативний кореляційний зв'язок зафіксований між показниками оцінки впливу травматичної події як «збудливість» і показниками травми відкинутості ($r = -0,36, p \leq 0,01$), травми приниження ($r = -0,38, p \leq 0,001$) та показником ступеня удачі / везіння ($r = -0,29, p \leq 0,01$), що перебуває у зворотному зв'язку з показником травми приниження ($r = -0,33, p \leq 0,01$).

Узагальнення психологічного змісту виокремлених кореляційних зв'язків показало, що оцінка впливу травматичної події у формовияві збудливості, яка визначається перманентними відчуттями роздратування, злості й нервовості, а також важкістю зосередження на якійсь справі чи думці, адже організм перебуває у стані очікування чогось страшного (стан «на поготові»), пов'язана на проміжному рівневі когнітивної організації психіки через сформоване переконання цінності контрольованості світу, а саме людина стійко переконана, що всі нещастя трапляються через помилки, і якщо застосовувати міри безпеки, то можна уникнути неприємностей. Такий контроль оточуючого світу віднайшов зв'язок із показниками дитячої травми несправедливості, яка в дорослому житті проявляється в прагненні до бездоганності досягнення поставлених завдань попри всі перешкоди з метою отримання нагороди.

Комплекс зафіксованих інтеркореляцій показників становить когнітивний конструкт реагування свідка війни на травматичну подію як психологічну тріаду «збудливість → дитяча травма несправедливості + контрольованість світу».

Отримані результати дають змогу висувати про взаємозв'язок дитячого досвіду та травматичних когніцій осіб юнацького й раннього дорослого віку як свідків війни: у досліджуваних студентів верифіковано такі когнітивні конструкти реагування на травматичну подію у психологічних тріадах: «вторгнення → дитяча травма зрадництва + віра у випадковість життя», «уникнення → дитяча травма покинутості + цінність власного «Я» та «збудливість → дитяча травма несправедливості + контрольованість світу».

Висновки. За результатами теоретичного аналізу проблеми констатовано, що травма завжди створює в психіці анклав і навіть аж справжній розкол, який перешкоджає трансформації її емоційного змісту в когнітивну сферу суб'єктивності. Тому емпірична експлікація такого психологічного альянсу у взаємозв'язку дитячого досвіду та травматичних когніцій осіб юнацького й раннього дорослого віку як свідків війни суттєво доповнює цілісне уявлення про функціонування їх особистісних ресурсів переживання війни. Проведений діагностичний зріз емпіричних даних і застосування кореляційного аналізу дало змогу виокремити когнітивні конструкти реагування на травматичну подію у психологічних тріадах.

Узагальнювальні розмірковування підкреслюють потребу в проведенні подібних досліджень для студентської молоді в умовах воєнного стану, що дасть змогу використовувати такий матеріал у моніторингових зрізах їх поствоєнного психологічного відновлення

та посттравматичного зростання. Отримані результати можуть бути використані в роботі психологічних служб вищих навчальних закладів України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вірна Ж. Війна як хвороба: синергія деструктивності ідентичності та невротизації. *Vectors of the development of science and education in the modern world*. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2023. P. 279–286. URL: https://www.eo.kiev.ua/resources/zmist/mono_2023_14/mono_2023_14.pdf.
2. Власенко І. А., Кутішенко В. П., Вінник Н. Д. Переживання внутрішньоособистісних конфліктів студентською молоддю в умовах війни в Україні. *Габітус*. 2023. Вип. 53. С. 57–62. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.53.9>.
3. Галецька І. І., Кліманська М. Б., Кліманська Л. Д. Психологічний дистресс переживання девяти місяців війни цивільним населенням України. *Український психологічний журнал*. 2022. № 2 (18), P. 45–67. DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2022.2\(18\).3](https://doi.org/10.17721/upj.2022.2(18).3).
4. Заушнікова М. Ю., Тонкопей Ю. Л., Петухова І. О. Динаміка рівня тривожності здобувачів вищої освіти у прикордонному регіоні в умовах війни. *Габітус*. 2023. Вип. 45. С. 59–63. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.9>.
5. Нікітіна О. П., Дацун П. О. Психологічний вплив війни на образ життя особистості сучасного студента. *Габітус*. 2023. Вип. 48. С. 120–124. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.48.21>.
6. Beck J.S. *Cognitive therapy: Basics and beyond*. New York : Guilford Press, 1995. 414 p. URL: <https://img3.reoveme.com/m/be38edbbfc79330a.pdf>.
7. Bourbeau L. *Heal Your Wounds and Find Your True Self*. Twin Lakes : LotusPress, 2020. 224 p.
8. Bowlby J. *Attachment and loss*. New York: Basic Books and Hogarth Press, 1982. 326 p. URL: https://mindsplain.com/wp-content/uploads/2020/08/Attachment_and_loss_volume_1_Attachment.pdf.
9. Freud A. *The ego and the mechanisms of defence*. London : Karnas Books, 1966. 203 p. URL: <https://psptraining.com/wp-content/uploads/Freud-A.-1936-1993.The-ego-and-the-mechanisms-of-defence.-London-Karnac-Books.pdf>.
10. Freud S. *The unconscious. On metapsychology: The theory of psychoanalysis*. The Pelican Freud library. Harmondsworth: Penguin.1984. V. 11. P. 159–222.
11. Guidano V.F., Liotti G. *Cognitive processes and emotional disorders*. New York : Guilford Press, 1983. 347 p.
12. Hayman-Abello S.E., Rourke B.P., Fuerst D.R. Psychosocial status after pediatric traumatic brain injury: a subtype analysis using the Child Behavior Checklist. *Neuropsychology*. 2003. Vol. 9 (6). P. 887–898. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1355617703960097>.
13. Horowitz M.J. *Stress-response syndromes: A rewire of posttraumatic and adjustment disorders*. *Psychiatric Services*. 1989. V. 37. №. 3. P. 245–250. DOI: <https://doi.org/10.1176/ps.37.3.241>.
14. Janoff-Bulman R. Assumptive worlds and the stress of traumatic events: applications of the schema construct. *Social Cognition*. № 7 (2). 1989. P. 113–136. DOI: <https://doi.org/10.1521/soco.1989.7.2.113>.
15. Jawaid A., Gomolka M., Timmer A. Neuroscience of trauma and the Russian invasion of Ukraine. *Nature Human Behaviour*. 2022. V. 6(6). P. 748–749. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01344-4>.
16. Johnson R., Antonaccio O., Botchkovar E., & Hobfoll S. War trauma and PTSD in Ukraine's civilian population: comparing urban-dwelling to internally displaced persons. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 2022. V. 57(9), p. 1807–1816. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00127-021-02176-9>.
17. Johnson S.M. *Character Styles*. New York : W.W.Norton&Company, 1991. 352 p.
18. Klein M. *The Psychoanalysis of children*. London : Vintage Digital, 1997. 336 p.
19. Lunov V., Lytvynenko O., Maltsev O., Zlatova L. The Impact of Russian Military Aggression on the Psychological Health of Ukrainian Youth. *American behavioral scientist*. 2022. V. 67 (3), P. 426–448. DOI: <https://doi.org/10.1177/00027642221144846>.
20. Mahler M.S., Pine F., & Bergman A. *The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation*. New York : Basic Books, 2008. 320 p.
21. Singh N., Bogdanov S., Doty B., Haroz E., Girnyk A., Chernobrovkina V., Murray L., Bass J., & Bolton P. Experiences of mental health and functioning among conflict-affected populations: A qualitative study with military veterans and displaced persons in Ukraine. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2021. V. 91(4), P. 499–513. DOI: <https://doi.org/10.1037/ort0000537>.
22. Weiss D.S. *The Impact of Event Scale: Revised. Cross-Cultural Assessment of Psychological Trauma and PTSD*. P. 219–238. DOI: https://doi.org/10.1007/978-0-387-70990-1_10.
23. Winnicott D.W. *Thinking about children.*, London : Karnac Books, Perseus Press, 1996. 376 p.
24. Young J. *Schema Therapy Inventories & Related Materials*. New York : Schema Therapy Institute Publ., 2015. 150 p.